

Ametinimetustest ja sotsiaalsetest rollidest eesti varase leksikograafia põhjal

MADIS JÜRVISTE

Siinne käsitlus võtab vaatluse alla leksika, mida kajastavad kuus XVII ja XVIII sajandil avaldatud eesti keelt sisaldavat sõnastikku. Alustuseks on põgusalt kirjeldatud sotsiaalseid olusid ja konteksti, millesse need sõnastikud paigutuvad, seejärel on analüüsitud ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide sõnavara käsitletud sõnastikes. Tolleaegseid ameteid ja sotsiaalseid rolle on siin vaadeldud ennekõike sõnavarasuhete ja ajaloolise tausta avamiseks: milliseid ameteid üldse sõnastikes kirjeldati ja milliseid põhijooni võib nende kohta välja tuua? See võimaldab paremini mõista toleaeget ühiskonnapilti, iseäranis aga avada ühe sõnarühma sisu ja kaardistada sellega seotud keelelisi aspekte.

Ühiskondlik taust

Pilguheit neljasaja aasta taha, XVII ja XVIII sajandi Eesti aladele toob silme ette ennekõike keerulised olud. XVI sajandi lõpus olid Eesti alade pärast võidelnud Poola, Venemaa ja Rootsi. Sellele järgnes Rootsi võimu periood, millele tegi lõpu Põhjasõda: sealtpaale kuulus Eesti Venemaa võimu alla, kuigi Balti erikorra tõttu jäid kohalikkude elu korraldama sakslased. 1710. aasta paiku levis Eesti aladel katk, mis hävitas Tallinnas ligikaudu 75% ja maapiirkondades ligi 50% elanikkonnast, kuid järgnevatel aastakümnetel taastus rahvaarv jõudsalt. Aastal 1640 elas Eesti aladel hinnanguliselt 120 000–140 000 inimest, XVII sajandi lõpuks rahvaarv kolmekordistus, seejärel langes 1710. aasta paiku katku tõttu drastiliselt 150 000-ni, XVIII sajandi lõpuks tõusis aga taas 485 000 elanikuni. Keskmine eeldatav eluiga oli XVIII sajandil kogu rahvastiku lõikes ligikaudu 35 aastat. Seisusliku jaotuse poolest olid aastal 1782 Eesti alal ülekaalus (95%) talupojad (kellest enamik olid pärisorjad), alla viie protsendi rahvastikust (4,2%) moodustasid vaimulikud, linnakodanikud jt vabad elanikud, aadel aga moodustas 0,6% rahvastikust. Etniliselt moodustasid eestlased XVII sajandi lõpus üle 90% Eesti ala rahvastikust, mitte-eestlasi elas siin umbes 25 000, kellest omakorda pooled olid sakslased. (Palli 1998: 15–46)

Haridusele panid eestlaste seas aluse pastoriid, hiljem hakati asutama talurahva- ja kihelkonnakoole. Liivimaal oskas XVIII sajandi lõpuks lugeda üle poole talurahvast (Eestimaal vähem),¹ aga kirjutamisoskus oli endiselt kasin – osaliselt tulenes

¹ Sellest on lähemalt kirjutanud nt Väino Sirk (2008) ja Liivi Aarma (1990). XVII sajandil oli lugemisoskus väga madal (Põhja-Eestis oli igas kihelkonnas lugeda oskajaid ligi poolsada), 1724.–1726. aasta visitatsiooni andmetel aga moodustasid lugeda oskajad Eestimaal kubermangus 10,4% lugemisealistest inimestest (Aarma 1990: 71–72).

see kartusest, et talupojad võivad asuda võltsima passe ja vabastuskirju. (Laur 1999: 144–146) Ka mujal Euroopas oli kirjaoskus maarahva seas üldiselt vähene; märksa parem oli seis neil aladel, kus tegutses rohkem koole ja ligipääs haridusele oli hõlpsam, ehkki piirkonniti esines suuri erinevusi ja keskmist taset on seetõttu raske määratleda (Houston 1983).

Siin käsitletust pisut varasema aja, XVI sajandi elukommetest on põgusalt kirjutanud Balthasar Russow oma „Liivimaa provintsi kroonikas” (2022 [1584]: 106–124). Tema kirjeldused on värvikad ja annavad ülevaate sellest, kuidas niihästi aadli kui ka talupoegade seas on maad võtnud „muretus, upsakus, toredus ja prallimine, nautlemine, ülemäärane priiskamine ja kõlvatus”. Päris kindlasti oli ka raskemaid aegu ja on väheusutav, et selline olukord võinuks olla valdav kõikjal ja pidevalt, eriti hilisemal ajal, st 1695.–1697. aasta ikalduse ja 1710.–1711. aasta katku ajal.

Tõenäoliselt sündisid esimesed eesti keelt sisaldavad sõnastikud keerulistes oludes, kuigi linnaelanike ja vaimulike tingimused erinesid märkimisväärselt talurahva olukorrast. Talurahvas nende allikatega tõenäoliselt kuigivõrd kokku ei puutunudki, kuna need olid mõeldud vaimulikelt vaimulikele ja ennekõike eesti keele õppimiseks.

Allikatest

Siin vaatluse alla võetud sõnastikest on XVII sajandil avaldatud Heinrich Stahli (1637) keeleõpetuse „Vocabula” osa, Johannes Gutsblaffi (1648) grammatika lisa „Nomenclator” ja Heinrich Gösekeni (1660) keelekäsiraamatus sisalduv „Farrago Vocabulorum”. XVIII sajandil koostatud allikatest olen uurimusse kaasanud Salomo Heinrich Vestringi dateerimata käsikirja põhjal koostatud sõnaraamatu (Vestring 1998), Anton Thor Helle (1732) grammatika sõnastikuosa („Vocabularium”) ning August Wilhelm Hupeli (1780) grammatika sõnastikuosa („Wörterbuch”). Pisteliselt, aga mitte läbivalt on vaadeldud ka Hupeli sõnastiku 2. trükki (Hupel 1818). Kõik need autorid olid ametilt vaimulikud. XVII ja XVIII sajandi keeleõpetused ja sestap ka sõnastikud arvestasid ennekõike saksa keelt emakeelena kõnelevate pastore vajadustega (kuidas oleks sakslastel hõlpsam kohalikega kontakti saada, et luterlikke tõekspidamisi levitada), teisisõnu olid kirjutatud välismaalastelt välismaalastele. Ometi panid need vaimulikud aluse eesti kirjakeele arengule ja seetõttu on neid õigustatult nimetatud varasteks keelekorraldajateks (Viht, Habicht 2022).

Mainimist väärivad veel kaks tolle perioodi sõnastikku, mis jäid käsikirjaliseks: Võnnu koguduse õpetaja Johann Christian Svenske XVII sajandi lõpus või XVIII sajandi alguses koostatud kahesuunaline „Dictionarium Germanico-Esthonicum Esthonicoque Germanicum ad Dorpatensium Dialectum” ja Otepää koguduse õpetaja Johann Christoph Clare „Cellarius Esthonic-Germanicus oder Wörterbuch der Esthnischen Sprache und zwar Dörptschen Mund-Art”. Neis sisalduv materjal on praegusel kujul (käsitsi kirjutatud tekstina) raskesti ligipääsetav ja ootab analüüsimist, mistõttu ei ole neis sisalduvat siin käsitletud, kuigi ka need allikad pakuvad väärtuslikku materjali tolleaegse sõnavara uurijatele. Leksikograafia ajaloo seisukohalt on oluline, et Svenske tartumurdeline sõnastik oli esimene eesti lähte-

keelega sõnastik, Clare sõnastikule aga toetusid paljud hilisemad allikad (Kask 1956: 143–144).

Üksikkäsitlusi on Eesti varasemate sõnastike ja nende autorite kohta avaldatud arvukalt (Habicht 2001; Kikas 2002; Lepajõe 1998; Lotman 2014; Haarmann 1976; Kingisepp jt 2010; Jürjo 2004 jpt). Vähesel määral on käsitletud Eesti varasemat leksikograafiat laiemas võtmes (Kask 1956, 1970; Langemets 2003; Jürviste 2012). Uuritud on ka laensõnade päritolukihistusi (Ariste 1940, 1963; Liin 1964, 1968; Viikberg 2014). Oluliselt vähem on sõnarühmade võrdlevaid käsitlusi, ja just seda lünka püüan ühe semantilise rühma piires täita. Vaatluse alla on võetud XVII–XVIII sajandi sõnastikes sisalduvad ametinimetused ja sotsiaalsed rollid, mis on vähem või rohkem seotud mõne ametialaga ja mille sees eristuvad osaliselt kattuvate piiridega alamrühmad.

Vaadeldavad sõnastikud, millest kõik peale Vestringi käsikirja avaldati vastava autori keeleõpetuse lisana, annavad sissevaate eesti varase kirjakeele perioodi (Saareste (1952: 71–94) neljatisse jaotuse järgi XVI–XVIII sajandi keel), mida uuema periodiseeringu järgi on nimetatud üleminekuajaks murrangueesti keelelt (XIII–XVII sajandil) uuseesti keelele (alates XVIII sajandi algusest) (Pajusalu 2020: 30, 2000). Tiit Hennoste sotsioperiodide järgi liigitub siin käsitletav aeg (1637–1780) kolmandasse (XVI–XVII sajandist kuni XVIII sajandi alguseni) ja neljandasse perioodi (XVIII sajandi algus kuni 1860-ndad). Mõlemat perioodi iseloomustab ennekõike saksaeesti register (eesti keelt panid kirja peamiselt sakslastest vaimulikud, kes tõlkisid kirjapandut saksa keelest või olid selle eelnevalt saksa keeles läbi mõelnud); alles XVIII sajandi lõpus ja XIX sajandi alguses, mil eestlased hakkasid suuremas mahus kirjutama eestikeelseid ilmalikke tekste, sündis päris eesti kirja-keele register. (Hennoste 1997: 51–55)

Esimesed kaks sõnastikku, Stahli „Vocabula” ja Gutsloffi „Nomenclator”, on võrdlemisi piiratud mahuga (Stahli keeleõpetuse sõnastikuosas on märksõnaartikleid 2309 (Kikas 2002: 156), Gutsloffi puuduva lõpuosaga sõnastikus 1714 (Lepajõe 1998: 311)), aga ometi on nad mõlemad märgilise tähtsusega. Stahli sõnastik on seni teadaolevalt vanim eesti keelt sisaldav sõnastik ja esitab põhjateaduslikku sõnavara. Gutsloffi keeleõpetus ja sõnastik on koostatud lõunaeesti keele kohta ja seal võib leida sõnu, mis olid lõunamurretes levinud tol ajal ja hiljemgi: *hüilmo* 'õis', *härmlane* 'ämblik', *palumari* 'pohl', *magun* 'moon' jpt. Nõnda olid need kaks sõnastikku Eesti leksikograafia teerajajateks.

Gösekeni „Farrago Vocabulorum” erineb kahest varasemast märkimisväärselt suurema mahu poolest. Tema märksõnastiku suurus on hinnatud üle 9000 sõna (Valmet 1960: 612).² Selle allika erijooneteks on ühelt poolt Lääne-Eesti keeleala mõjud (autor oli Kullamaa vaimulik). Teisalt väärrib märkimist Gösekeni rikkalik näitelausete materjal, mille seas omakorda esildub kategooria „talupoegade halvustavad kõnekäänud sakslaste kohta” (Gösekeni enda sõnastus märksõnaartiklite juures), nt *sajul sõidab saks, udul huljub hunt* või *saksa uni on sandi söömaaeg*, ja eraldi välja toodud etümoloogiaosa, kus autor kirjeldab sõnu, mis tema hinnangul on üle

² Gösekeni grammatikast ja sõnastikust on 2010. aastal avaldatud uusväljaanne, kus sõnastikuosas on esikohal eesti keel (Kingisepp jt 2010).

võetud saksa keelest. Gösekeni märksõnastikku analüüsinud Kai Tafenau on tuvas-tanud, et autorile oli selle sõnastiku koostamisel eeskujuks Jan Amos Komenský ladina keele õpik „Janua linguarum reserata”. See selgitab märksõnavaliku ja näi-dete kohati entsüklopeedilise ulatusega haaret (ja märksõnade ning näidete valikut), kuigi trükki jõudnud versioonist valmis Gösekenil ka märksa pikem ja põhjalikum käsikiri, mis jäi avaldamata (Tafenau 2011).

Vestringi „Lexicon”, esimene põhjaeesti lähtekeelega sõnaraamat ja rikkalik XVII sajandi sõnavara allikas, oli märksõnaartiklite üldarvu poolest võrreldav Gösekeni sõnastikuga. Selle avaldamata jäänud (ja hinnanguliselt XVIII sajandi esimeses poo-les koostatud (Kaldjärvi 1998: 5)) käsikiri sisaldab samuti ligikaudu 9000 märksõna (Kask 1956: 144). Nagu eelnevad autorid, nii on ka Vestringi osa märksõnu esitanud pesasüsteemis ehk liitsõna lõpuosa järgi (nt on liitsõna *täiskuu* toodud artiklis *kuu*), peale selle on ta muude märksõnaartiklite seas toonud välja terve hulga mõiste-rühmi, kus on looma- (*species animalium*), linnu- (*species avium*), taime- (*species herbarum*), kalanimetuste (*species piscium*) ja ka sugulussõnade (*species consanguini-tatis et affinitatis*) saksakeelsed tõlked.

Helle on oma 1732. aasta sõnastikus suurel määral lähtunud Vestringi sõnastiku käsikirjast: paljud Vestringi keelendid esinevad samal kujul Helle sõnastikus (ehkki Helle märksõnastik on piiratum, ligi 5800 põhikirjega). Jüri pastorina töötanud Helle eestvedamisel avaldati varsti pärast tema keeleõpetuse ja sõnastiku ilmumist, 1739. aastal, eestikeelse täispiibli tõlge, mille keelekasutust on hinnatud väga kõr-gelt (Ross 2006: C26). Helle keeleõpetuse ja sõnastiku koostamine langes seejuures suurel määral samale ajale piiblitõlke valmimisega (Ross 2006: C26). Kuna tegu oli mõjuka autoriga, on mõistetav, et Helle sõnastik sai omakorda aluseks järgmisele, 1780. aastal ilmunud Hupeli sõnastikule.

Hupeli 1780. aastal avaldatud sõnastik (taas keeleõpetuse lisana) on kõigist eel-nevaist märksa mahukam, kusjuures Hupel esitab nii eesti-saksa kui ka saksa-eesti sõnastiku. Eestikeelseid sõnu on Hupelil eesti lähtekeelega sõnastikus umbes 17 000 (Kask 1956: 147). Tema eripäraks on põhjaeesti ja lõunaeesti (täpsemalt veel piir-konniti Tartu, Harjumaa, Järvamaa, Pärnu, Põltsamaa, Läänemaa, Virumaa) keelen-dite tähistamine vastavalt sõnade kasutuspiirkonnale. Näiteks on tal *arst* tähisega „r. d.” ehk Revali murdes ja Dorpati murdes, *arutleja* (*arrotelleja*) ehk *arutaja* (*arro-taja*) (sks *Zauberer* ’nõid’) tähisega „d.” (Dorpati murdes) (Hupel 1780: 143), saksa vastega *Zungendrescher*, *Verleumder* tähistatud *keelekoer* ja *keele peksja* on märgitud Revali-keelseteks, *keelekurn* ja *keele pesja* aga Dorpati-keelseteks (Hupel 1780: 177). Selliselt liigendatud sõnavaramaterjal võimaldaks teha järeldotsi tolelaegsete murde-joonte esinemuse kohta, kui vaadelda süstemaatiliselt kõiki neid keelendeid, mille kohta on esitatud eri keelealade variandid.

Ameteid-elukutseid ja muude tegevusalade esindajaid puudutavat sõnavara sisaldavad kõik vaatlusalused sõnastikud: vähemal määral need, mille märksõnastik on piiratum (Stahl ja Gutsclaff), rohkemal määral need, mille märksõnastik on ula-tuslikuma haardega (Göseken, Vestring, Hupel). Põhjus, miks osa sõnastikke seda sõnarühma vähem kajastab, võib olla vähemalt osaliselt struktuuriline: tegijanime-sid kas ei peetud oluliseks eraldi välja tuua – Stahlil ja Gutsclaffil on verbe, millest

saaks regulaarsete tuletistena esitada ametite-tegevusalade esindajate nimetusi (nt Stahlil *Walten – wallitzema*) –, piiras tuletiste esitamist trükiste maht või ei osatud neid eraldi nimetada (nt vähese eesti keele oskuse tõttu). Näiteid selle kohta, kuidas ilma tuletusliiteid kasutamata on püütud tegijanimesisid kirjeldada, võib leida ka mahukast Gösekeni „Farragost”: autor on seal esitanud *kes*-asesõnaga algavaid kirjeldavaid-ümberütlevaid tegijakonstruktsioone, nt *kes kõrve sees elab iseäranis ’erak’* (lk 456), *kes kõisi mööda (kõite peal) jookseb ’kõietantsija’* (lk 378), *kes nende taevatähtede peale mõistab ’täheteadlane’* (lk 395), samuti *kes need vanad riided uueks teeb ’rätsep’* (lk 391) jmt. Helle on tegijale viitavaid regulaarseid tuletisi käsitlenud oma 1732. aasta keeleõpetuses, nentides (Helle 2006: B82a), et tegijanimesisid (samuti teonimesid) saab teha „igast verbist”, tuues näiteks *väsitama > väsitaja ja rikkuma > rikkuja*. Milliste põhimõtete järgi on Helle esitanud oma sõnastikus sisalduvad tuletised, st millised neist on väärinud eraldi välja toomist ja millised on jäetud kasutaja enda tuletada, selle kohta autor selgitusi ei anna.

Kokku sisaldavad vaadeldavad sõnastikud (ühes allikas korduvaid esinemusi kõrvale jättes) 678 põhiametisõna, 542 juhurolle kirjeldavat sõna ning 378 sotsiaalsete rolle ja staatust kirjeldavat ametisõna. Vähim sisaldavad ametialasid kirjeldavaid sõnu Stahlil ja Gutsloffil sõnastikud (*resp.* 76 ja 35), enim Gösekeni sõnastik (432 sõna) ja Hupeli sõnastik (eesti-saksa keelesuunal 620 sõna). Kuna vaadeldava sõnavara absoluutarvude võrdlus kajastab sõnastike mahtu, on mõttekam vaadelda ametisõnade osakaalu kogu märksõnastiku taustal. Suhtarvude poolest sisaldab kõige vähem selliseid sõnu Gutsloffil sõnastik (~2%), kõige rohkem aga Gösekeni sõnastik (~4,8%), kõik ülejäänud kajastavad ametisõnu *ca* 3,3%–4% ulatuses. Siin esitatud arvud on ligikaudsed (tulenevalt küsimusest, milliseid sõnu peaks liigitama kitsamalt ametialasid kirjeldavateks) ja põhinevad allikate esmasel analüüsil. Küll aga on need vihjeks mõisterühma suhtelisele osakaalule autoriti kogu vaadeldavas andmestikus, ja teiseks viitavad need selle sõnavara ulatuslikule esindatusele. Kõigis vaadeldavates allikates Stahlil Hupelini esinevad järgmised sõnad (tärniga on tähistatud vaid Gutsloffil sõnastikust puuduvad sõnad):

ametisõnavara hulka kuuluvad *arst, hoor**, *kaupmees, kuningas, käemees, munk, mõisnik, pagar, papp, puusepp**, *röövel, soolapuhuja**, *sulane, sundija** ’kohtunik’, *talupoeg ~ talumees, vabadik** ning sotsiaalsete rollide alla liigituv *vaenlane*.

Autorite lõikes esilduvaid sõnu vaatlen allpool. Siinne nimekiri on koostatud käsitsi. Usaldusväarsuse huvides tuleks esitatud sõnade loendeid kontrollida läbivalt tekstivastustarkvara abil allikaülevalt. Praeguse seisuga ei ole seda tehnilistel põhjustel võimalik teha, kuna puudub tarkvara, mis suudaks gooti kirjas teksti tuvastada piisavalt täpselt ja madala veaprotsendiga. Ülaltoodud loendit vaadates tekib küsimus: kas need sõnad iseloomustavad kõige paremini tollast ühiskonda, kuna need on sõnastikes kõige suurema esindatusega? Kas sõnastike autorid pidasid neid kõige olulisemaks?

Analüüsin ametisõnavara ülevaatlilikult, keskendudes küsimusele, millised sõnarühma põhijooned nimetatud allikates esile tõusevad. Alustuseks täpsustan vaat-

lusaluse sõnarühma piire, st küsimust, milliseid sõnu ja ühendeid kaasata, milliseid mitte, ja seejärel vaatlen iga alamrühma eraldi.

Piirialad

Kuhu tõmmata piir ametinimetuste ja sotsiaalsete rollide nimetuste vahele? Artiklis on kasutatud kolmest jaotust, mis võimaldab neid käsitleda ühe mõisteala (*elukutse/roll*) sees eristuvate alamrühmadena. Ükshaaval välja otsitud nimetused on koondatud eraldi loenditesse. Seejuures on nimetused liigitatud kolme alamrühma nõnda, et nad üksteist ei välistaks, vaid pigem täiendaksid.

Esimesse alamrühma paigutuvad nn **tuumikametid**, allikast allikasse korduvad ametisõnad (nt *pagar, mölder*). Teise kategooriasse liigituvad nimetused, mis kirjeldavad vähem rangete piiridega ametialaseid tegevusi, sh *petis, eestkostja*: neid seob märksõna **juhuroll** (vastandina põhiametitele). Kolmas kategooria nimetusi ühendab sõnu, mis kirjeldavad pigem **staatust** või **sotsiaalset rolli**, aga nendegagi kaasnevad elukutsele omased tunnused (*talupoeg* on prototüüpselt talu kui majandusüksuse haldamise asjatundja ja tegeleb maaviljeluse-karjakasvatusega). Selline liigitus ei ole formaalne ja lähtub ennekõike sõna üldisest tähendusest. Liigitamise aluseks on küsimus, kas tegu on põhiametiga („X on Y”), juhuslikumat laadi tegevusega („Mida X teeb?”) või rolliviitega („Mis rolli X kannab?”). Valikut ühe või teise kategooria kasuks aitavad teha kontrollküsimused: kas X-i kirjeldavad omadused võimaldavad teda mõistemahu poolest võrrelda tuumikameti tüüpesindajaga (nt *pagar*), juhurolli tüüpesindajaga (nt *eestkostja*) või kirjeldavad pigem paiknemist teatud ühiskonnakihi (ja seostuvad pigem nt talupoja või kuninga rolliga). Võib oletada, et allikast allikasse korduvate esinemustega ehk n-ö tuumikameti esindaja (*arst, mölder*) võib täita ka juhurolli (*eestkostja*) ja olla samal ajal staatuse poolest sootsiumi teistest liikmetest eristuva rolliga (nt *gildivanem*).

Nagu sõnastik on alati lihtsustus – kirjeldab ümbritsevat maailma, luues tinglikult (semantilisi) piire sinna, kus (päriselu/*realia*) piirid ei ole aredad, vaid võivad vähemalt osaliselt kattuda –, nii on ka iga klassifikatsioon tegelikkuse lihtsustatud käsitlus. Peale selle toob sõnastik alati esile küsimuse, mil moel suhestub reaalsus keelega ja kuidas sõnastik suhestub keelekasutusega. Tuumikametite (*arst*), juhurollide (*eestkostja*) ja sotsiaalsete rollide nimetuste (*talupoeg*) mõistepiirid näivad olevat vaatlusalustes XVII ja XVIII sajandi sõnastikes selged, aga ometi kohtab hulgaliselt ka selliseid sõnu, mille sisu jääb ebaselgeks: kas Gösekenil (1660: 405) esinev *suutler* ehk *huutler* (ehk *lapper*) oli lihtkäsitöeline (VAKS: huutler-suutler) või vusserdis (Viikberg 2022b), või ehk oli ta ühekorruga nii üht kui ka teist, algaja lihtkäsitöeline, kes oma tööd (veel) väga hästi ei osanud (VAKS: huutler-suutler)? Sõnu, mille tähendus on praeguseks kas läbipaistmatu või iseloomustatav etümoloogiasõnastike, saksa ja ladina keele sõnastike ning murdesõnastike abiga (nt Gösekeni *raamatusaarn* ja *lõikaja*, Vestringi *koerkapa mehed* jms), esineb XVII ja XVIII sajandi allikates arvukalt. Sellised sõnad vajavad tihtipeale eraldi käsitlust ja tausta avamist, mistõttu on need siinses uurimisetapis paigutatud „ootel olevate sõnade” rühma.

Tuumikametid

Alates esimesest, 1637. aastal ilmunud Stahli sõnastikust kuni 1780. aastal ilmunud Hupeli mitu korda mahukama sõnastikuni võib ootuspäraselt märgata korduvusi. Teatud hulk ametite ja sotsiaalsete rollide nimetusi esinebki kõigis sõnastikes, kuna need ametid on läbi aegade olnud ühiskonnas kõige olulisemad. Mõistagi käsitlevad sõnastikud mõnevõrra ka kiriklikku sõnavara (mis väärib eraldi analüüsimist), ent siiski üllatavalt vähe: ennekõike jäävad silma ilmalikud ametid. See tõik väärib esile toomist, kuna sõnastike autorid olid luteri vaimulikud, aga piibli sõnavaras leiduvatest ametinimetustest leiab neist sõnastikest väheseid. Üheks selliseks on saksa *Zöllner*'i vasteks põhjaeestikeelsetes sõnastikes (Gösekenil, Vestringil, Hellel) toodud *tölner*, Gutsloff aga püüdis lõunaeestikeelses piiblitõlkes (GP 2013: 235, 267)³ luua oma vaste *jähvkemees* (*iähwkemehs*), mille asemel Hupel kasutab oma sõnastikus läti laenu *müütnik* (ja mainib samas, et põhjaeesti keelealal kasutatakse siiski sõna *tölner*). Kas Gutsloff jähvkemehi ka oma sõnastikus mainis, pole teada (säilinud eksemplaridest puudub lõpuosa, käsikiri katkeb enne z-tähte), küll aga viitab piiblis esinevate ametinimetuste vähesus vaadeldavates allikates, et sõnastikes keskenduti pigem suhtluses olulisemale sõnavarale.

On üldteada, et leksikograafias on tavaks tugineda varem koostatud allikatele, ja see kehtib ka siin vaadeldud sõnastike puhul (seda enam, et nende autorid olid kõik vaimulikud ja võisid omavahel lävida: näiteks Gutsloff ja Göseken Eestimaa piiskopi Joachim Jheringi juhatusel (Tafenu 2011: 426)), mistõttu on keeruline kindlaks teha, kas ka nn tuumikameteid kirjeldavad sõnad on sõnastikesse võetud iseseisvalt või seetõttu, et need esinesid juba varasemates allikates.⁴

Arst ja pagar

Kõige vähem varieeruvust leiab neis ametinimetustes, mille ühiskondlikku tähtsust on raske alahinnata ja mis tõenäoliselt võisidki olla varauusaja (linna)ühiskonnas kesksel kohal: nendeks on arstid ja pagarid. Pisut enam tekitasid (keeleliselt) küsimusi mölder ja puusepp, täienisti omaette semantilise rühma moodustavad aga õppijad ja õpetajad, kuna *õppija* tähistab neis allikates esmaselt ka (kiriku)õpetajat ja vahetegemine nende vahel muutub (sõnastikes) selgemaks alles XVIII sajandil. Põhjus, miks sõnakujud *arst* ja *pagar* on vaadeldavates allikates nii vähe varieerunud, tuleneb nende laenuteekonnast.

Alamsaksa keeles oli laialt levinud sõna *Arst* täpselt samal kujul, nagu seda praeugugi eesti keeles tuntakse (sellest johtuvalt on ka Stahli sõnastikus sks *Arst* – ee *arst*). Ravitsejaid oli siiski teisigi: palpriteid, paadriteid ja paademooderitest tohtrite ja

³ Vt ka Kristiina Rossi kommentaari sealsamas (GP 2013: 475–484).

⁴ Varem koostatud allikatele tuginemise kohta väidab nt Göseken oma keeleõpetuse sissejuhatuses (1660:)b(VIIa)): „[---] köitsin [---] õndsas isanda mag Stahli juhatusel puhtad paberid vahele ja lasin hea hulga vokaaleid ja täiendasin seda lisaks mitmesuguste grammatika- ja süntaksitählepanekutega, mis ma osalt noppisin igapäevasest kogemusest, osalt ka isand Gutsloffi grammatikast” (Kingisepp jt 2010: 95; Kai Tafenu tõlge).

velskriteni (kui mitte arvestada muid, esoteerilisemate võtetega tervendajaid). Seda mõisterühma on ülevaatlikult avanud Jüri Viikberg (2022a) käsitluses, millest nähtub, et ennekõike viitas nüüdseks üldmõisteks kujunenud *arst* tol ajal, st XVII ja XVIII sajandil, tähendusele 'haava-arst ehk kirurg', kes spetsialiseerus lõikuste abil ravimisele, ehkki tegutses ka habemeajajana (Viikberg 2022a: 199–200). Tuumikametiks on seda nimetust põhjust pidada seetõttu, et seda kajastavad kõik allikad Stahlist Hupelini, ja vähemalt linnades pidi olema tegu olulise ametiga. Göseken (1660) on seda nimetust oma sõnastikus esitanud vähemalt kolmel korral: märksõnade *Artz* (lk 87), *Wund Artz (chirurgus)* (lk 476) ja *Barbier* (lk 123) juures. Jakob Ebner (2018: 54) nendib, et *arst* (mis jõudis saksa keelde keskladina sõna *archiater* kaudu kreeka sõnast *archiaterós* 'ülemarst' < *iatrós* 'arst' < *iasthai* 'ravima') viitas ennekõike lihtsalt ravijale, kes ei pruukinud olla ülikoolis arstiks õppinud – erinevalt *Medicuse*st või ka *Physikuse*st –, vaid võis tegutseda ka pelgalt töö käigus omandatud oskuste toel.

Pagar jõudis eesti keelde tõenäoliselt vanarootsi sõnast *bagare* < *baka* (ja sinna omakorda germaani **bak*-tüvest, millega tähistati küpsetamist üldiselt) (ETY; ÜS 2023), lõpuvokaali kadu võis aga tuleneda otseselt saksa mõjust (süsteemset lõpukadu on siiski märgatud ka eesti keeles alates XIII sajandist (vt nt Prillop 2020: 131) ja seegi võis siin oma rolli mängida). Saksa keeleareaalis on kasutusel olnud kaks pagarit tähistavat sõna: meile tuttav *Bäcker* ja ladina tüvest *pistor* kujunenud *Pfister*, mis levis ainult lõunapoolsetel aladel ja näis olevat murretes kasutusel veel XIX sajandi lõpus (DWB: *Pfister*; vt ka Masing 1931). Tekib küsimus, miks asendas ladinatüvelise sõna ajapikku germaani algtüvi **bak*. Eesti keeles on kasutusel ka sõna *leibur*, ent see tuletis on võrdlemisi uus: soome *leipuri* eeskujul tõi selle sõna eesti keelde Johannes Aavik 1919. aastal (ÜS 2023: *leibur*). Sõna *leibur* aluseks on soome-ugri keeleareaalis laialdaselt kasutusel olev *leib*, kuigi ka see on taandatud alggermaani tüvele **χlaiβa-z* (ETY: *leib*) ja veel praegugi on saksa sõna *Laib* kasutuses tähendusega 'leiva- või juustuviil', pealegi on eesti *leib* peaaegu identne vanäülemsaksa sõnavormiga (*h*) *leib* 'hapendamata leib', milles vokaaliühend *ei* asendus ühendiga *ai* XVII sajandil (Duden: *Laib*).

Mölder ja puusepp

Vanad ja levinud ametinimetused on *mölder* ja *puusepp*, sest needki esinevad pea kõigis sõnastikes Stahlist Gutsloffini ja varieeruvust on neis vähe. Tõsi, Stahlil ja Gösekenil esineb mölder kujul *veskimees* (*wesckimees*), teistel otse saksa laenuna *Müller* > *mölder*, ja mõlemad variandid on püsima jäänud tänini (veski < veskivi ja tuulik < tuuleveski < veski eristust see ametinimetus ei kajasta: vesiveskeid ja tuuleveskeid näisid käitavat ikkagi ühtmoodi möldrid ehk veskimehed). Gutsloffini sõnastikust puuseppi ei leia, aga sellel on tõenäoliselt lihtne põhjus: säilinud eksemplarides on viimane sõna *Wider* 'oinas' (ja *z*-algulised sõnad nagu *Zimmerman* pidid olema selle järel). Piiblitõlkes on Gutsloffil puusepad küll olemas, nii vana kui ka uue testamendi tekstides (PAK 2019). Göseken (1660: 367) aga esitab puusepa lähisünonüümi *tisler* (sks *Schreiner*) vastena ka sõna *nikker*, täpsustades seda ladina selgitusega *arcularius*, kes omakorda on väidetud (Benoist, Goelzer 1938: 120) olevat ennekõike või

algupäraselt „parfüümilaegaste valmistaja”, viidates nii peenema töö tegijale. Mõnevõrra keerulisem on lahti mõtestada sellesama sõna esinemust Vestringi sõnastikus (1998: 147) sisalduvas kõnekäändus *nikker nakker naiste nõu* (*Weiber Raht taucht nicht*), sest ei *nikker* ega *nakker* (mida Hupel nimetab saksa sõna *Tischler* vastena esinevat nii põhja- kui ka lõunaeesi keeles) ei paista kandvat negatiivset konnotatsiooni. Küll aga võib tegu olla deskriptiivtöelise reduplikatiiviga, mis rõhutab hinnangut väljendi üksikosade tähendusest sõltumata. Teisalt on oletatud (VAKS: *nikerdama, nikker*), et see kõnekäänd võib olla eesti keelde tulnud hoopis saksa sõnast *Schnickschnack* 'tühi loba', kuna see tõlge leidub ka Hupeli sõnastiku 2. trüki (1818) sellesama väljendi juures ja seos tislari sõnaga võib siin sootuks puududa või esineda seekaudu, et ka peeneid nikerdusi võidi pidada tähtsusetuks.

Õppija ja õpetaja

Mõnevõrra segadust tekitavad varastes sõnastikes verbide *õppima* ja *õpetama* tegijanimetuletised: *õppija* tähistas alguses tõenäoliselt eeskätt (või ka) kirikuõpetajaid. Stahl (1637: 98) toob saksakeelse märksõna *Prediger* eesti vasteteks *ütteleja, jütteleja, kuhlutaja, oppeja* (ja nii ka verbi *predigen* juures ühe vastena *opma*), samuti on Stahlil (1637: 85) saksa *Lehrer*'i vasteks toodud *oppeja* ja *opja*. Gutsclaffil (1648) esineb verb *oppema* märksõna *Lehren* juures. Göseken (1660: 326) nimetab samuti sõna *oppeja* saksa *Prediger*'i vastena, märksõna *lehren* juures toob ta vasteks *oppetama/docere* (sama vaste esitab ta märksõnades *Angeben, Auslehren, ein plawen, unterrichten* ja *unterweisen*). Küll aga on Gösekenil (1660: 277) eraldi välja toodud ka *oppetaja* (sks *Lehrmeister*). Vestring (1998: 160) esitab verbid *õpma* (sks *Lernen* {it *lehren*}), *õppetama* (sks *Lehren*), samuti *õpmine, õpetamine* ja sünonüümidena *õppetaja* ehk *õppia* (sks *Ein Lehrmeister*, mille toimetaja on parandanud vasteks *ein Lernender*). Siit nähtub, et vähemalt alates Gösekenist on sõnastikes tehtud vahet lihtsalt õpetajate (*Lehrmeister*), kirikuõpetajate ehk jutlustajate (*Prediger*) ja õppijate (*Lernender*) vahel. Hellel (1732: 118) on ära toodud juba ka *koolimees* ja *koolipoiss* (*der Schüler*), Hupel on needsamad eesti sõnad tõenäoliselt Hellelt üle võtnud ja nendib, et mõlemad esinevad nii Revali kui ka Dorpati alal. Tõsi, *kooli*-algulisi sõnu on ka Gösekenil (1660: 446), nt *koolipealne* ('algkooliõpetaja', *Kooli pehlene* ehk *unterlehrer*, lad *ludi magister*).

Deverbaalseid *ta*-kausatiive võib vanades keeleallikates näha muudiski tegusõnades, nt *põlema* > *põletama*, *sündima* > *sünnitama*. Aga miks esines *õppima*-verb Stahlil (*opma*) ja Gutsclaffil (*oppema*) kausatiivses tähenduses? Selliste sisekaoliste vormide kasutus ja levik väärrib põhjalikumat uurimist ja murdeallikate analüüsi.

Naiste ametitest ja rollidest

Naiste tegevusalade kohta käivat sõnavara leiab peamiselt seoses laste sünnitamisega (*nurganaine*⁵, *kahekordne naine* 'rase'), aga vähesel määral ka ametite esindajate seast: *kokaemand*, *abtiemand*, *kuningaemand*, *mõisnikuemand*, *prohvetiemand* (tõsi, neist viimased kolm liigituvad pigem staatusteks/rollideks kui ametiteks), *emanda-tiidruk*, *orjatiidruk*, *saksatiidruk*, *köögitiidruk* (viimane neist on sõnastikes korduv keelend, vähemalt kolme esinemusega).

Omaette esilduv sõnarühm naisi kirjeldava sõnavara seas on seotud lõbunaistega: selle mõisterühma sõnu leiab kõigist vaatlusalustest sõnastikest, peamiselt sõnade *hoor* ja *port* ortograafiliste variantidena *hohr*, *hoor*; *port*, *portt*, *pord*. Kupeldajaid omakorda tähistati sõnadega *pordusundija* (*portosundija*), *pordupäaline* (*Porto-pähline*), *hoorapealne* (*hohrapehlene*), *hooraperemees* (*hohraperremees*), *hoorapere-naine* (*hohra perre naine*), *hoorasundija* (*hohra Sundia*), *hoorapidaja* (*horapiddaja*), *väramees* (*wärramees*), *portja*, aga selles tähenduses esineb ka *pord* (Hupel 1780: 402). Ilmselgelt viitab selle mõisterühma nii ulatuslik käsitlemine, et tegu oli tollases meestekeskises ühiskonnas olulise ametiga sellest hoolimata, et kirik seda taunis. Teisalt võis selle ameti esiletoomine olla vaimulikele oluline ennekõike hoiatamaks koguduseliikmeid hooramise patu või lihahimu eest üldiselt.

Halvustava alatooniga sõnu leidub ka inimeste kohta üldiselt, nt Gösekenil (1660: 415) *lüll* 'mühaklik, kohmakas inimene (läänlaste sõimunimi)' (Kingisepp jt 2010: 485), Vestringil (1998: 105) on see sõna märgitud üldistatuna Läänemaa talupoegade kohta: *Läne lül* sks *Ein Wiekscher Baur*. Gösekenil (1660: 415) on selle sõna juures ka ladinakeelne tähendusvihje *bardus*, mis osutab omadussõnale *loll*, *rumal*. Naiste kohta on Vestringil (1998: 199) ja Hupelil (1780: 475) kõnekäänd *rangid kaelas, rõõm ees, rõõm taga*, millega tähistati nn Hispaania viiulit (Vestringil *Die Spanische Fiedel*), „kuljustega [puupakku], mis pandi jumalateenistuse ajal liiderlikule naisele häbi-märgistamiseks kaela” (EM: 65073).

Nõidu tähistavad sõnad

Omaette sõnarühma moodustavad kõikisugused nõidumisega seotud (tegevusala kirjeldavad) sõnad.

Stahlist Hupelini ilmunud sõnastikest võib leida märkimisväärse hulga nõiaameti esindajaid: nende kohta esineb lausa paarkümmend eestikeelset kirjeldust (vt tabelit 1), kusjuures saksa keeles on need väga mitmekesiselt sisu tähistavad sõnad eristatud palju vähemate vastetega: ligi pooltel juhtudest on kasutatud saksa vastena kas *Zauberer* või *Hexe* (vahel ka mõlemat koos). Näib, et siinsete pastorite silmis olid *Zauberer* ja *Hexe* väga avara tähendusega ja sama mõisterühma mitmesuguste saksa-keelsete sõnade eristusele ei osatud või ei soovitud tähelepanu pöörata.

⁵ Vestringil (1998: 155) on ka *nurgamees*: „{Nurga Mees} *Ein fleißiger Mensch*” 'töökas mees' (looksulud tähistavad 1998. aasta väljaandes algses käsikirjas mahakriipsutatud sõnu), Hupelil (1780: 227) Revali-murdelisena samas tähenduses.

Tabel 1. Nõidumisega seotud tegijanimetused

<i>arbulööja</i>	<i>kuradikunstnik</i>	<i>lämmija</i>	<i>tuleroog</i>
<i>arutaja</i>	<i>lausuja</i>	<i>nõid</i>	<i>valuvõtja</i>
<i>arutleja</i>	<i>lummaja</i>	<i>soolapuhuja</i>	<i>võlu</i>
<i>att</i>	<i>läbinägija</i>	<i>tark</i>	<i>õnneandja</i>
<i>kaeja</i>	<i>lähk</i>	<i>tegija</i>	<i>tuleroog</i>

Vestring (1998: 105) mainib eraldi sõnaühendit *sakste lämmija*, viidates neile, kes tavatsevad sakslasi (mõisnikke?) nõiduse mõju alla panna (toimetamise käigus on eestikeelne ühend käsikirjas maha kriipsutatud). Hiljem on sama keelendi esitanud Hupel (1780: 198, 1818: 112) ja Wiedemann (1973 [1893]: 476).

Sõnal *võlu* on iseäranis palju ortograafilisi variante: *wõlla*, *wõlhu*, *wõlho*, *wõhlu* ja *wõllo*, millest tänapäevaks on tuletatud *võlur* (Wiedemannil ja Saarestel *ur*-tuletis puudub, küll aga on see registreeritud ÕS-is alates 1937. aastast). Oskar Loorits nendib „Liivi rahva usundis” seda sõna käsitlevas peatükis (1998 [III]: 101–148), et iseäranis Saaremaal oli tegu väga erilist sorti nõiaga, kes liikus tulejoana ja imes lehmade piima (sõna oli levinud mujalgi, ent selle tähendus ei olnud kõikjal sama). Hupel – vähemalt oma sõnastikus (1780: 315) – nii täpne ei ole, vaid viitab, et see sõna oli kasutusel Harjumaal (*wõllo*) ja lõunaeesti keeles (*wõlhu*), ning toob saksa vasteteks *eine alte Hexe*, *ein Zauberer* (ja peaaegu samas sõnastuses ka sõnastiku 1818. aasta väljaandes (Hupel 1818: 290): seal on alles jäänud vaid *Hexe*, *Zauberer*).

Üks silmatorkav sõna eelmainitute seas on *kuradikunstnik*, mille leiab kujul *Kurrati kunstlick* juba Stahlilt (1637: 132). Siin tegijat väljendava sõna aluseks olev *kunst* oli kasutusel nõidumise kohta laiemas tähenduses: *kuns*, *kunst* – *Kunst*, *Hexerey*, *Zauberey*, *r. d.* (Hupel 1780: 195).

Ei ole põhjust arvata, et eesti keeles selles mõisterühmas rohkem sõnu ei olnud: murretes oli neid tõenäoliselt rikkalikumalt (näiteks nõiduse abil loodud *kratt* neis sõnastikes ei esine, küll aga *puuk* samas tähenduses Gösekenil (1660: 494), sealsamas ka *pisuhänd* (lk 160)). Ent juba siin kirjeldatud sõnad peegeldavad seda sõnarühma nii suure variatiivsusega, et ühel või teisel moel nõidusega seotud küsimused pidid ühiskonnas leidma tugevat kõlapinda, hoolimata sellest või osaliselt ka selle tõttu, et kirik sellele nii rangelt vastu seisis (ja seisab tänini). XVII ja XVIII sajandi kontekstis oli nende tegevuste puhul tõenäoliselt küll tegu lihtsalt väärusu ilmingutega, mille vastu tuli võidelda, ja sellest tulenes nende laialdane kajastamine sõnastikes.

Juhurolid

Peale tuumikametite nimetuste on nendes sõnastikes suur hulk sõnu, mida ei ole põhjust liigitada otseselt ametisõnavara hulka, ent ka need tegevused võisid korduda ja pigem tuleb neid käsitleda juhurollidena. Selliseid nimetusi leiab sõnastikest kokku üle 500, aga suure semantilise variatiivsuse tõttu on neid keeruline väiksematesse rühmadesse kategoriseerida. Seetõttu on siin esile toodud põgusad tähelepanekud juhurollitähistuste seas esile tõusvate sõnade kohta.

Juhurolle kirjeldavaid sõnu on kõigil autoritel: Stahlil *käemees*, *lipukandja*, *saadik*, *lepitaja*, *palgaline*, aga ka *petis*, *petja*, *röövel*, *tapja*; Gutsloffil *liigmees* (*lihkemehs*, oletatavasti 'tunnistaja' või 'õigusnõustaja; advokaat'), *käsinik* (*kessineck*), *käemees* (*käjemehs*). Oluliselt suurema hulga selle kategooria sõnu (õieti selliseid, mida on raske liigitada põhi ameti või sotsiaalse rolli kirjelduseks) leiab Gösekenilt, Vestringilt, Hellelt ja Hupelilt.

Sellest kategooriast võib leida arvukalt sõnu, mis kirjeldavad petiseid, röövleid ja tapjaid, sealhulgas lapsetapjaid: *lapse kaela murdja*, *lapselootaja* – vastsündinute tapmine olevat olnud üks esilduvaid kuriteoliike (Laur 1999: 138). Ent vastukaaluks leiab kõigist allikatest ka sõna *tunnistaja* (*Zeuge*), juba alates Stahlilt (1637: 133), hiljem (nt Gösekenil 1660: 483) ka *mees-lõpulisena tunnistusemees*. Gutsloffil sõnastikust selle kohta andmeid ei leia (säilinud eksemplaride lõpuosa puudumise tõttu), aga teisi allikaid arvestades on tõenäoline, et ka tema võis seda sõna kajastada.

Lisaks kurjategijatele ja kuritöö pealtnägijatele kordub allikast allikasse sõna *käemees*, vahel ka kujul *taganesmees* (Stahlil). Küllap kasutati käemehi ja taganesmehi näiteks laenu võtmisel ja muude oluliste võlaõiguslike tehingute juures.

Sotsiaalsed rolli kirjeldavad sõnad

Eespool käsitletud kategooriatest eristuvad nimetused, mida ei saa liigitada ameti või elukutse kategooriasse, aga mis oma olemuselt (rollidena) märgistavad kindlat valdkonda (nt riigijuhtimine) ja võisid tähenduse poolest kanda ametiesindajate põhi-jooni: näiteks *mõisnik* (mõisa kui majandusüksuse omanik või juht), aga ka *talupoeg* (talu kui põllumajandusüksuse pidaja), *keiser* ja *kuningas* (riigijuht).

Rolle kirjeldavas kategoorias (kokku 378 sõna) on suur hulk erinevaid nimetusi, mille seas eristub küllalt heterogeenne hulk alamrühmi: valitsejarollid (*külavardja* 'külvavanem', *taatholder* 'asehaldur'), ühiskondlikku hierarhiat väljendavad sõnad (*isetalumees* 'taluperemees', *pooleadramees* 'poole adramaaga talupoeg', *igavene sulane* 'pärisori', *leivavanemad* 'härrasrahvas, kelle juures teenistuses ollakse'), sõjaväelaste nimetused (*rittmeister* 'ratsaväekapten', *istja* 'talvekorteris olevad sõdurid'), varanduslikku seisu ja eluharjumusi puudutavad sõnad (*aganakott* ehk *kannikapoiss* 'kerjus', *kõik ilmamaa hulgas* 'mööda maailma rändav hulkur'), hinnangut kandvad rollid (*nurgamees* 'töökas mees', *keelekoer* 'keelepeksja', *linnakrapp* 'lobalõug', *koeratselts* 'jumalavallatu inimrääps', *tüma saks* 'kohtlane, loll mees'), aga ka inimeste omavahelisi suhteid kirjeldavad nimetused (*kost* 'külvaline', *toaselts* 'toakaaslane') ja haridust kajastavad sõnad (*raamatumees* 'see, kes oskab lugeda'). Enamik neist näitesõnadest on tänapäeva keelekõneleja jaoks läbipaistmatu tähendusega või lausa keelest hääbunud.

Naised on esindatud ka selles kategoorias. *Mõisnik* on eestikeelsena markeerimata, saksakeelne *Adelsman* aga viitab esmajoones mehele; naissoost mõisnikule viidates võidi eesti keeles kasutada markeeritud sõna *mõisnikuemand* (või *mõisa-*

*proua*⁶). Emandad moodustavad selles kategoorias omaette väikese rühma: *möisnikuemand, prohvetiemand, kuningaemand*. Kuninganna asemel on kasutatud ka sõna *kuningaproua*. Üks eraldiseisev sõna on *vabatnaine*: kui arvestada, et tegu oli vabadiku ehk popsikoha pidajaga, nagu viitab baltisaksa sõnastik (BSS: *Lostreiber*), kaanes ka selle rolliga kas talus või mõisas tööl käimine, et elatist teenida (tõsi, Hupel mainib ühes oma hilisemas allikas (1795: 144) hoopis teist tähendust: 'ringi rändav inimene, kellel puudub kindel elukoht', kuigi oma sõnastiku 1818. aastal ilmunud 2. trükkis ta seda tähendust ei kajasta). Eesti keeles eristatakse ühelt poolt vaeseid *vabadikke* (ja *vabatnaisi*) ja teiselt poolt end koormistest vabaks ostnud *vabatalupoegi*. Tolleaegseid sõnastikke vaadates aga paistab eristus teine olevat: vabadik on *Freybawer* (Stahl 1637: 58, sama vaste esineb ka teistel), vabatmees ja vabatnaine aga *Ein(e) loßtreiber(in)* (Vestring 1998: 272), mille vasteteks Hupel (1780: 424) annab „*wabbat mees r. kodda polik d. pobbolik* (im Fennernschen)“ (naise kohta toob ta sealsamas vasteteks *wabbat naene ja kodda polikko naine*), seega näib sõna *vabadik* tähendus olevat aja jooksul muutunud ja kaotanud tähenduse 'vabatalupoeg'.

Väljasurnud ametid?

Ühiskonna arenguga kaasnevad alati muutused elukutsetes: suur osa XVII ja XVIII sajandi ameteid ja sotsiaalseid rolle tähistavatest sõnadest on tänapäevaks kas mõistesisu poolest muutunud või vähemalt keelenditena hääbunud. Suur osa tuumik-sõnadest – *arst, pagar, õpetaja, eestkostja, tunnistaja, kuningas* – on endiselt käibel ja kirjeldavad samu ameteid ja rolle, osa ametisõnadest on aga tänapäevaks läbipaistmatu sisuga. Näiteks leiduvad Gösekeni sõnaraamatus *paademooder* 'ämmaemand', *kekk* ehk *jekk* 'narr', *kaffer* 'mõisavalitseja', *kinker* 'körtsmik', *seemisker* 'parkal' jpt. Need ametid ei ole iseenesest tänapäevaks kadunud, vaid neid nimetatakse teiste sõnadega (jekkide-narride asemel on klounid, mõisavalitsejate asemel tegevjuhid ehk moodsama nimetusega CEO-d, kinkerite-körtsmike asemel baarmenid jne).

Sageli esile tõstetud *paademooder* (vt nt Viikberg 2022a: 197–198), otselaen saksakeelsest sõnast *Bade-Mutter* (Göseken 1660: 87), tähistas ämmaemandat, ent seos sauna ja sünnitamise vahel on praeguse noorema põlvkonna jaoks tuttav tõenäoliselt peamiselt ilukirjanduse kaudu. *Kekk* ehk *jekk* oli narr (ka sõna *narr* esineb juba Stahlil (lk 94), paralleelkujud *Geck / kekk / jekk* olid kasutusel pikka aega ja *kekk* esineb ka Wiedemanni sõnastikus (1973 [1893]: 260)), aga seegi amet on nüüdseks kadunud (kui mitte arvestada tsirkuseareene). Läbipaistmatu sõna on ka *kaffer* (Göseken 1660: 93), ehkki *Schaffner* ehk mõisavalitseja oli Eestiski ametina aktuaalne veel XX sajandi alguses. Samamoodi võib läbipaistmatuna näida sõna *seemisker* 'nahaparkija', kuigi ka see amet oli omaette eriala veel XX sajandil. Sõna *kinker*

⁶ Hupelil (1780: 358) siiski veel *Edelmann ee moisnik r. d.* ja *möisnik d.*, aga *Edelfrau ee suurt suggu praua (emmand. bl.) r. d.* Wiedemannil (1973 [1893]) naissoo vormi (*Edelfrau*) ei ole, ja ka Saareste (EKMS) ei nimeta mõisaprouasid. ÕS-is on *mõisaproua* alates 1925. aasta väljaandest (ÕS 1925).

(Gösekenil (1660: 93) *Schencker*) tähendus võis olla 'körtsmik', samuti 'kinkar, joogikallaja' (Ebner 2018: 637; DWDS: *Schenker*).

Kokkuvõte

Siinse ülevaate eesmärk oli kirjeldada ametinimetusi, mida kajastavad varaseimad eesti keelt sisaldavad leksikograafilised allikad. See annab ettekujutuse, millised ametid olid kõige olulisemad, milliseid muid tegevusi ja ühiskondlikke rolle need sõnastikud kirjeldavad. See omakorda avab vaadeldava sõnarühma tausta ja on edasiste sõnavaramuutusi kajastavate uurimuste sissejuhatuseks.

Kõik Eestis XVII ja XVIII sajandil koostatud olulisimad sõnastikud (Stahl 1637, Gutsclaff 1648, Göseken 1660, Vestring XVIII, Helle 1732, Hupel 1780) käsitlevad muu sõnavara seas ka elukutsete, juhurollide ja sotsiaalsete rollidega seotud sõnu. Iga sõnastik kajastab ennekõike selle piirkonna sõnavara, kus tegutsesid nende autorid, baltisaksa vaimulikud (Harjumaa, Läänemaa, Pärnu, Tartu), ja üks neist (Hupel) toob eraldi välja nii põhjaeesti, lõunaeesti kui ka mitmesuguste täpsemate piirkondade keelendeid. Nagu leksikograafias kombeks, võib ka nendes allikates näha ülevõtmisi varasematest allikatest – nt Gösekeni „vahva sõnamees” ’osav kõnemees’ (*Redekünstler / (Rhetor) üx wahhu sönna mees* (Göseken 1660: 333) esineb ka Helle 1732. aasta sõnastikus (*wahwa kõnnemees – ein starcker Redner* (Helle 1732: 202)) ja täpselt samal kujul Revali piirkonna märgendiga ka Hupelil. Tõsi küll, selliste sõnastikust sõnastikku korduvate sõnade ja sõnaühendite (ja näidete) puhul on kirjalike allikate vähesuse tõttu tagantjärele raske kindlaks teha, kui paljud neist olid päriselt eesti keeles levinud ja millised liigituvad nn kummitussõnadeks, mis korduvad sõnastikust sõnastikku, ilma et neil olnuks kasutust.

Ametisõnavara puhul on neis sõnastikes läbiv joon nn tuumiksõnavara ehk teatud ametinimetuste esinemus kõigis sõnastikes, sõltumata lähtekeelest (saksa või eesti) ja autorite piirkondlikust keelekujust. Sellist kesksel rolli esindavad (muude ametite seas) *arst*, *pagar*, *mölder*, *puusepp* ja *õpetaja*. Teine ühine joon on osa sõnarühmade suurem esindatus teistega võrreldes: väga laialdaselt on kajastatud mõistet *nõid* (üle 20 erineva eesti lekseemi väheste erinevate saksa vastetega) ja ka mõistet *løbunaine* (sh kupeldajad jt) kirjeldavad sõnad.

Lisaks kitsamas tähenduses ametinimetustele kajastavad kõik allikad ühiskonnas täidetavaid juhurolle (*käemees*, *tunnistaja*) ja muid olulisi sotsiaalseid rolle, mis väljendavad isikute ühiskondlikku positsiooni ja mille puhul seos elukutsega on nõrgem (*kuningas*, *talupoeg*). Võrdlemisi vähe on kirjeldatud vaimulikega seotud ameteid (peale jutlustajate ja kirikuõpetajate ning veel väheste teiste, nt *vöörmünder*, *kirikumees*) ja aadlikega seotud sõnavara. Küllalt palju võib leida ühekordse esinemusega sõnu näiteks *sepp*-liiteliste sõnade seas (*kellassepp*, *rihmasepp*, *prillsepp*, *sae-sepp*) ja muudegi nimetuste hulgas (*laulumees*, *pekker* 'pagar', *pookpender* 'raamatu-kõitja' jt). Muist nois sõnastikes leiduvaist sõnadest on aja jooksul tähenduse poolest selgemad piirid saanud, nt sks *Schneider* > ee *õmbleja* vs. *rätsep*, muist kipuvad tänapäevast keelekõnelejat juhatama valejälgedele, nt *sigur* 'seakarjus', *rahaohataja*

'mündivermija' jms. Väärrib eraldi uurimist, milliseid seoseid saab esile tuua saksa sõnade ja nende eesti vastete moodustumallide vahel, kusjuures tuleks eraldi käsitleda saksa ja mittedaksa päritolu (sh laiemalt mittelaenuliste) sõnade suhtarve vaadeldavas sõnarühmas.

Ameteid, mida vaatlusalused sõnastikud ei kirjelda, oli oluliselt rohkem, nt *arvehärra, justiitsbürgermeister, linnasekretär, sündik, mündrik, turufoogt, tuletõrjemeister* jpt (neid nimetab EA III: 346–371). Küllap selgitab neid väljajätete tõik, et vaimulik suhtluses (sh pastorige ja talupoegade omavahelisel lävimisel) ei olnud need nimetused kuigi suure esinemissagedusega, trükiteoste väljaandmine aga oli pikk ja kulukas ettevõtmine ning need sisaldasid üksnes väga oluliseks peetud materjali. Siin kirjeldatud sõnavara väärrib edasist analüüsi ühelt poolt nii sõnastike omavahelise võrdluse, sh ülesehituse (ja koostamis põhimõtete), kui ka keele sõnavara muutuste ja ühiskondliku tausta avamiseks. Laiemas plaanis annavad XVII ja XVIII sajandil avaldatud eesti keelt sisaldavad sõnastikud muude säilinud tekstide kõrval hea võimaluse murrangueesti keele perioodi kirjeldamiseks ja võimaldavad seega paremini mõista eesti keele kujunemise lugu.

VEEBIVARAD

BSS = Baltisaksa sõnastik. <https://www.eki.ee/dict/bss/>

Duden. Wörterbuch. <https://www.duden.de/woerterbuch>

DWB = Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm.
<https://www.dwds.de/wb/dwb>

DWDS = Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. <https://www.dwds.de/>

EM = Eesti mõistused. Andmebaas. Koost Arvo Krikmann. Tartu, 2012.
<https://www.folklore.ee/moistused/>

PAK 2019 = Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. Eesti Keele Instituut.
<https://www.eki.ee/piibel/>

VAKS = Vana kirjakeele sõnastik. Külli Prillop. Tartu Ülikool. <https://sisu.ut.ee/vaks/>

ÜS 2023 = Eesti Keele Instituudi ühendsõnastik 2023. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb.
<https://sonaveeb.ee>

KIRJANDUS

Aarma, Liivi 1990. Kirjaoskus Eestis 18. sajandi lõpust 1880. aastateni (nekrutinimekirjade andmeil). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Ariste, Paul 1940. Saksa laensõnadest 16. sajandi eesti kirjakeeles. – Eesti Keel, nr 3–4, lk 108–112.

Ariste, Paul 1963. Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat IX. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 85–119.

Benoist, Eugène; Goelzer, Henri 1938. Nouveau dictionnaire latin-français. Paris: Librairie Garnier Frères.

- EA III** = Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koost Enn Küng, kaastoim Marten Seppel. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2013.
- Ebner, Jakob 2018.** Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen. Berlin–Boston: De Gruyter.
- EKMS** = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. Kd 1–4. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
- ETY** = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012. <https://www.eki.ee/dict/ety/>
- GP 2013** = Johannes Gutsloff piiblitõlge 1647–1657. Koost Maeve Leivo, Ahti Lohk, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Gutsloff, Johannes 1648.** Observationes grammaticae circa linguam esthonicam. Dorpat: Johannes Vogel. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100419>
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval: Adolph Simon. <https://kivike.kirmus.ee/meta/AR-11170-72005-62344>
- Haarmann, Harald 1976.** Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts. Kd I. (Fenno-Ugrica 2.) Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Habicht, Külli 2001.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntakilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Helle, Anton Thor 1732.** Kurtzgefaszte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100071>
- Helle, Anton Thor 2006.** Lühike sissejuhatus eesti keelde (1732). Tlk Annika Kilgi, Kristiina Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hennoste, Tiit 1997.** Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Pühendusteos Huno Rätsepale. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Toim Mati Erelt, Meeli Sedrik, Ellen Uuspõld. Tartu: Tartu Ülikool, lk 45–66.
- Houston, Rab 1983.** Literacy and society in the west, 1500–1850. – Social History, kd 8, nr 3, lk 269–293. <https://doi.org/10.1080/03071028308567568>
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga–Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100926>
- Hupel, August Wilhelm 1795.** Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehstland. Nebst eingestreueten Winken für Liebhaber. Riga: Johann Friedrich Hartknoch. <https://archive.org/details/idiotikonderdeu00hupegoog>
- Hupel, August Wilhelm 1818.** Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/46591>
- Jürjo, Indrek 2004.** Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn: Riigiarhiiv.
- Jürviste, Madis 2012.** The earliest days of Estonian lexicography. – Proceedings of the 15th EURALEX International Congress, Oslo, 7–11 August 2012. Toim Ruth Vatvedt Fjeld,

- Julie Matilde Torjusen. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, lk 892–896.
- Kaldjärv, Ellen 1998.** Saateks. – Salomo Heinrich Vestring, *Lexicon Esthonicum Germanicum*. Eesti-saksa sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 5–8.
- Kask, Arnold 1956.** Ülevaade eesti leksikograafiast 1917. aastani. – Keelelisi küsimusi. (Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused I.) Toim Eeva Ahven. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 140–176.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost. Kd I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kikas, Kristel 2002.** Mida sisaldab Heinrich Stahli „Vocabula”? (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 21.) Toim Valve-Liivi Kingisepp. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kingisepp, Valve-Liivi; Ress, Kristel; Tafenau, Kai 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Langemets, Margit 2003.** Leksikoloogia. – Emakeele Seltsi aastaraamat 48 (2002). Eesti keele uurimise analüüs. Koost Mati Erelt. Tallinn: Emakeele Selts, lk 98–134.
- Laur, Mati 1999.** Eesti ajalugu varasel uusajal 1550–1800. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- Lepajõe, Marju 1998.** Johannes Gutsclaffi „Grammatilised vaatlused”. – Johannes Gutsclaff, *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tlk ja koost M. Lepajõe. Toim Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool, lk 285–316.
- Liin, Helgi 1964.** Alamsaksa laensõnad eesti vanimas kirjakeeles. – Töid eesti filoloogia alalt I. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 162.) Tartu, lk 32–74.
- Liin, Helgi 1968.** Alamsaksa laensõnadest 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 13. Tallinn: Eesti Raamat, lk 47–70.
- Loorits, Oskar 1998.** Liivi rahva usund. Mit einem Referat: der Volksglaube der Liven. Kd I–III. (Eesti Keele Instituudi rahvausundi töörühma väljaanne.) Tartu: Eesti Keele Instituut.
- Lotman, Piret 2014.** Heinrich Stahli elu ja looming. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 14. Raamat ja aeg 3.) Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Masing, Oskar 1931.** Aus der Backstube. Ein Beitrag zur baltischen Volkskunde. Riga: Verlag der Buchhandlung G. Löffler.
- Pajusalu, Karl 2000.** Eesti keele kujunemisjärgud ja sotsioperioodid. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 153–160.
- Pajusalu, Karl 2020.** Eesti keele ajaloo periodiseerimine. – Külli Prillop, K. Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso, Eesti keele ajalugu. (Eesti keele varamu 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 29–32.
- Palli, Heldur 1998.** Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Prillop, Külli 2020.** Murrangueesti keel. – K. Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso, Eesti keele ajalugu. (Eesti keele varamu 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 131–168.
- Ross, Kristiina 2006.** „Lühike sissejuhatus” ja eesti piiblitõlge. – Anton Thor Helle, Lühike sissejuhatus eesti keelde (1732). Tlk Annika Kilgi, K. Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk C26–C53.

- Russow, Balthasar 2022 [1584].** Liivimaa provintsi kroonika. Tõlkinud ja kommenteerinud Jüri Kivimäe. Tallinn: Tänapäev.
- Saareste, Andrus 1952.** Kaunis emakeel I. Vesteid eesti keele elust-olust. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Sirk, Väino 2008.** Talurahvahariduse eesmärgid ja vormid. Rootsi aja lõpust pärisorjuse kaotamiseni. – *Acta Historica Tallinnensia*, nr 13, lk 25–47.
<https://doi.org/10.3176/hist.2008.2.02>
- Stahl, Heinrich 1637.** *Anführung zu der Esthnischen Sprach*. Reval: Chr. Reusner der älter.
<http://www.digar.ee/id/nlib-digar:101060>
- Tafenau, Kai 2011.** Heinrich Gösekeni sõnaraamatu seni märkamata eeskuju. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 425–439.
- Valmet, Aino 1960.** H. Gösekeni sõnaraamatust. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 612–617.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998.** *Lexicon Estonico Germanicum*. Eesti-saksa sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viht, Annika; Habicht, Külli 2022.** Baltisaksa periood eesti keele korralduses. (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole.) – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 1031–1049.
<https://doi.org/10.54013/kk779a4>
- Viikberg, Jüri 2014.** Alamsaksa sõnadest nende tulekuajas. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 425–439. <https://doi.org/10.54013/kk683a2>
- Viikberg, Jüri 2022a.** Kutselised arstijad eesti keeles. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 67 (2021)*. Peatoim Reili Argus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 195–210.
<https://doi.org/10.3176/esa67.10>
- Viikberg, Jüri 2022b.** Saksa laensõnade leksikon(id). [Suuline ettekanne.] EKI seminar 13. XII.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. *Estnisch-deutsches Wörterbuch*. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1925** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud trükk. I köide, A–M. Toim Johannes Voldemar Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

Madis Jürviste (sünd 1985), MA, Eesti Keele Instituudi leksikograaf-nooremteadur (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn); Tartu Ülikooli doktorant, madis.jurviste@eki.ee

Occupational terms and societal roles in early Estonian lexicography

Keywords: historical lexicography, historical occupational terms, core professions, societal roles, lexical development, influences of German language in Estonian

This article explores findings from six German-Estonian and Estonian-German dictionaries compiled during the 17th and 18th centuries. It covers all the main lexicographical sources from that period, from Heinrich Stahl's "Vocabula" (1637) to August Wilhelm Hupel's "Wörterbuch" (1780), with the exception of two 17th-century authors, Clare and Svenske. The primary aim of this overview is to examine professional titles that were extensively documented in these historical dictionaries. In addition, the article delves into terms describing incidental activities. Thirdly, the discussion also includes societal roles.

Within the category of core occupational terms, prominent examples include "doctor" (*arst*), "baker" (*pagar*), "miller" (*mölder*), "carpenter" (*puusepp*) and "teacher" (*õpetaja*) vs "student" (*õppija*): all of these words remain in common usage in modern Estonian. These dictionaries also include approximately twenty different descriptions of the concept "witch" (*nõid*). Incidental activity descriptions include various terms for imposters, robbers and killers, along with words like "guarantor" (*käemees*) and "witness" (*tunnistaja*), as well as numerous others that play an important role in this lexical constellation. Key examples of the third category – societal roles – include terms such as "king" (*kuningas*), "landlord" (*mõisnik*) and "peasant" (*talupoeg*). Within this category, several sub-groups can be identified, e.g. governance (*taatholder* 'vicegerent'), societal hierarchy (*isetalumees* 'master of a farm household'), qualitative aspects of individuals or groups (*koeraselts* 'ungodly rabble'), or their level of education (*raamatumees* 'a man who can read').

Many words in this semantic group have changed in meaning or vanished from the language over the centuries due to societal changes. Nevertheless, these old lexicographical sources help us shed light on the development of the Estonian language and provide insight into cultural aspects that have evolved over time.

Madis Jürviste (b. 1985), MA, Institute of the Estonian Language, Lexicographer, Junior Researcher (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn); University of Tartu, Doctoral Student, madis.jurviste@eki.ee